

Moć i nemoć filozofa u Instituciji Marka Marulića

Nikola Stanković*

Sažetak

U radu autor istražuje što bi u Marulića mogao značiti izraz »contra philosophos« (protiv filozofa) kada se uporno tvrdi da on zapravo nije protiv nikoga, nego je u određenome smislu i sam filozof i veliki i priznati humanist. Stoga autor istražuje što taj »contra« znači i u drugim kontekstima, kao protiv pogana, Židova, vračeva i krivovjeraca, te dolazi do zaključka da Marulić u prvom redu želi raspraviti sa svima o istini koja oslobađa, a nikoga ne porobljuje. Onaj koji izabire neistinu, taj stradava, a tko se daje pobijediti od istine istinske mudrosti, pobjednik je.

1. Uvod: odnos filozofije i religije

Prije nego li svratimo svoju pozornost na Marulićevo shvaćanje filozofije i njezine moći i nemoći, odnosno uloge u čovjekovu životu, te prije no što se pozabavimo pitanjem što u njega znači izraz »protiv filozofa« (contra philosophos), pokušat ćemo dati nekoliko napomena o odnosu religije, umjetnosti i filozofije. To činimo zbog toga da bismo bolje razumjeli što je Marulić zaista mislio kada je govorio protiv filozofa, pa i filozofije, a i sam je u određenom smislu bio filozof.

Zasigurno, filozofija ne smije poput valjka proći preko umjetnosti i religije »sravnjujući ih sa zemljom«. Umjetnost i religija kao zbivanje temelje se na iskustvu zbilje iz kojega također filozofija treba crpiti svoje inspiracije i spoznaje. To znači da je iskustvo tako bogato da se ne da posve iscrpiti ni filozofijom, ni umjetnošću, pa čak ni religijom koja čovjeka neprestano tjera na novo i bolje osluškivanje: bilo prirodnih pojava, bilo naravne ili nadnaravne objave.

Upravo zbog toga se filozofija kao poseban susret sa zbiljom ne može poistovjetiti s umjetnošću i religijom. Naime, slično kao što vid ne može nadoknaditi sluh i njuh, još manje filozofija može nadoknaditi ili učiniti nepotrebnima umjetnost i religiju. Štoviše, svaki filozof ima određen odnos prema zbilji koji ne isključuje i ne dokida izvorište religije i umjetnosti. No to se filozofsko odnošenje prema iz-

* Prof. dr. sc. Nikola Stanković, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu.
Članak je prošireno predavanje održano na međunarodnom znanstvenom simpoziju »Hrvatska kršćanska filozofija. Marko Marulić« održanom 1. travnja 2006. godine u organizaciji Filozofskoga fakulteta Družbe Isusove u Zagrebu.

voristu umjetnosti i religije obično ne događa na izričit način, osim donekle u filozofiji umjetnosti ili pak filozofiji religije. Ta se izričitost i u tom slučaju može potisnuti ili svesti na minimum.

U filozofa dominira filozofski susret, koliko god on bio raznovrstan. Isto tako, svaki religiozni čovjek ima i umjetničke predodžbe, potrebe i pokušaje kao što pokušava i racionalno protumačiti ono u što vjeruje. Naravno, u religiozna čovjeka na prvome je mjestu religiozno iskustvo ili doživljavanje u kojemu i umjetnost i filozofija imaju svoje mjesto.

Isto tako, ni umjetnik ne može opstati bez ikakve racionalnosti: od računanja proporcija do traženja odgovara na onaj *zašto* koji se nameće svakomu razumnom čovjeku. To nikako ne umanjuje inspiraciju i očaranost tajnom koja uvijek nadilazi kako umjetnikovo djelo, tako i njegov svijet u kojemu živi.

Svaki normalno razvijen čovjek barem je u nekome početnom stanju i filozofa i umjetnika i religioznog, pa bunio se on ili ne protiv određenih interpretacija i tumačenja svoga izvornog susreta sa zbiljom koji se, manje ili više netematski, događa u svakome ljudskom spoznajnom činu. Tko zaista želi ostati otvoren prema tajni zbilje koja se na bezbroj načina objavljuje, ne smije se unaprijed zatvoriti u određene okvire kojima bi propisao kako se ima vladati ono što je temelj svakog okvira i uvjet mogućnosti svega uokvirenog, kao i onoga koji ga spoznaje i prepoznaje kao spoznaje vrijednog.

Čovjek se ne može posve zatvoriti govoru zbilje, ali je moguće odbijati zaključke koji se neposredno ili posredno, ali opravdano nameću, kao što je moguće izabirati ili izmisliti postavke koje nisu opravdane onom iskonskom sebeobjavom tajnovitosti postojanja. Valja imati na pameti da se u spoznaji nešto nekome objavljuje. A objavljuje mu se dvostruko: onim čime se objavljuje i ono što se objavljuje. Isto tako postoji dvostrukost u onome koji prima objavu: primalac i primano ili primljeno. U svoj se toj neposrednosti i posredovanosti javlja posredno i neposredno ono čime se sve to mjeri i prepoznaje kao ovakvo ili onakvo.

Čak i utvara, ukoliko se pretvara, pretvara se prema određenim zakonitostima bitaka. Ako je utvara utvara, onda ona jest utvara. No to ipak ne znači da je sve jednako moguće. Zbilja se oduvijek čovjeku pokazivala kao identična sa samom sobom te mu je istodobno time objavljevala da ono moguće i nemoguće nije ni jednako ni isto, nego da se jedno drugomu bezuvjetno protive. To znadu i filozof i umjetnik i religiozan čovjek. U svakoj se raspravi oni na to pozivaju.

U ovome radu ćemo pokušati vidjeti što Marulić kao religiozan čovjek, zapravo kršćanin, ima prigovoriti filozofima. Naime, on u prvome redu ne nastupa u obranu kršćanstva, nego želi pokazati njegove prednosti ukoliko čovjek želi postati što više čovjekom. Zato istražujemo što bi u Marulićevoj *Instituciji*¹ mogao značiti iz-

1 Riječju »Institucija« obično se naziva djelo Marka Marulića koje je tiskano u Veneciji 1506. pod imenom »De institutione bene vivendi per exempla sanctorum«, a kasnije izdavano pod raznim naslovima. U ovome ćemo se članku služiti dvojezičnim izdanjem (hrvatskim i latinskim) pod naslovom *Institucija*, Književni krug, Split, 1986. Obrađujemo poglavlja od šestog do jedanaestog druge knjige *Institucije*. Kako su poglavlja kratka, nećemo naznačivati stranice citata, nego samo knjigu

raz »protiv filozofa« (*contra philosophos*). Naime, deseto poglavlje druge knjige *Institucije* nosi naslov »O vjeri u Krista — protiv filozofa«, a latinski: »De fide Christi contra philosophos«.

Da bismo taj »contra« bolje shvatili, pokušat ćemo vidjeti što on znači u drugim sklopovima, kao na primjer: »protiv pogana«, »protiv Židova«, »protiv vračeva« te »protiv heretika«. Tako želimo razvidjeti koju moć, prema Maruliću, ima filozofija, te dokle joj ona seže. Isto tako želimo vidjeti je li, prema njemu, filozofija religioznu čovjeku uopće potrebna ili je se on treba posve kaniti te je prepustiti onima koji nemaju vjere da se njome bave kao najvišim dometom naravne duhovne čovjekove mogućnosti. Drugim riječima, postavlja se pitanje može li filozof vjerovati i biti filozofom.

2.1 Protiv pogana (VI. poglavlje)

Marulić u ovome poglavlju² želi pokazati da se istinitost vjere »vrlo često i vrlo otvoreno pokazala pri upornu protivljenju od strane neznabožaca.«³ Dakle njihovo protivljenje doprinosi tome da se istinitost vjere još bolje potvrdi ili pak kao nekim dijalektičkim procesom posreduje. U tom sučeljavanju s *poganskim* nijekanjem njegove istine vjernik je još jasnije spoznaje te je postaje svjesniji, i tako učvršćuje svoje uvjerenje.

U procesu življenja i djelotvornoga prihvaćanja objavljene istine nije cilj nekoga pobijediti ili mu, ne daj Bože, oduzeti život. Naprotiv, za Marulića je važno da istina dođe na vidjelo te da je priznaju i drugi te tako i njima bude spasonosna, a nikako smrtonosna. Tako on pripovijeda: »Kad je Mojsije s Božjom voljom činio znamenja i čudesa, faranonovi su mu se čarobnjaci i vračevi dugo protivili ali su napokon bili pobijedeni i priznali govoreći: 'To je prst Božji!'«⁴ No ipak valja primijetiti da Faraon, budući da nije htio vjerovati, pogibe.

Drugim riječima, istina je životvorna, a onaj koji unatoč čudesima i bjelodanosti ispravnosti i snage vjere tvrdokorno ustraje u zabludi, ne obazirući se na istinu, već je mrtav. Isto su tako prošli i Baalovi proroci koji su se natjecali s prorokom Ilijom. Naime, na njegovu molitvu oganj je s neba sišao »za dovršenje žrtve«, a Baalovim prorocima to nije uspjelo niti nakon duge i žarke molitve koju su upravljali prema svome bogu. Tako je Ilija oslobodio narod od onih »koji su nagovarali druge na smrtonosno idolopoklonstvo.«⁵ »A budući da se zbog toga njihova sramotnog djela i zločina sve na poljima sasušilo od dugotrajne suše (tri godine, naime, i šest mjeseci nije padala kiša), na Ilijinu je molitvu Gospod dao kišu, i zemlja

i poglavlje. Tako će se tekst uvijek moći usporediti, pa i onda ako čitatelj bude imao neko drugo izdanje *Institucije* i na nekome drugom jeziku. Napominjemo da ćemo jedanaesto poglavlje obraditi prije desetog. Obradujemo ona poglavlja koja u naslovu imaju riječ »protiv« (»contra«), kako bismo bolje razumjeli onaj Marulićev »protiv filozofa« (»contra philosophos«).

2 Riječ je o Poglavlju 6. Druge knjige (II. 6): O vjeri u Boga — protiv pogana.

3 II. 6.

4 II. 6.

5 II. 6.

je rodila plodom. Vjera je obnovila ono što je nevjera opustošila.«⁶ U toj se zadnjoj rečenici citata, možda krije Marulićeva nakana da pokaže koje je značenje njegova izraza »protiv pogana«. S istinom se živi, a sa zabludom umire, tj. čovjek od istine živi, od zablude umire.

Ovo poglavlje ima naslov »O vjeri u Boga protiv pogana«, ali ima još jedno poglavlje (VIII) koje u naslovu ima riječi »protiv pogana«, no prvi dio naslova je drukčiji: »O vjeri u Krista — protiv pogana«.

2.2 *Između ta dva poglavlja »protiv pogana« smjestilo se ono »O vjeri u Krista — protiv Židova« (VII. poglavlje)*

Židovima Marulić najprije prigovara kako su Stjepana, »branitelja naše vjere«, osudili na smrt, a sve zbog toga što nisu mogli odoljeti mudrosti i Duhu kojim je govorio.⁷ Naime, dogovorili su se »svi iz sinagoge Libertinaca, Kirenjana, Aleksandrinaca, Kiličana i Azijaca da se upuste s njim u raspravu i na bilo koji način, kako već mognu, udare po vjeri koju je on propovijedao (...) I kako ih je bilo stid da ih je tako mnogobrojne pojedinac nadvladao, obijediše ga nedužna da je govorio pogrdne riječi protiv Mojsija. Naposljetku, kad ga nisu mogli pobijediti dokazima, primijeniše silu te ga pograbiše, kamenovaše i usmratiše.« Marulić drži da se tvrdoglavci »bore pakošću kada ne mogu zdravim razumom«.⁸ No ima i onih koji nisu *tvrdoglavi*, naravno i među Židovima, te su se tako na Petrovu propovijed obratili i pokrtili mnogi, tri tisuće ljudi.

Dalje, u prilog ispravnosti Kristova nauka Marulić navodi da se nisu obraćali samo oni iz običnoga puka nego i učeni zakonoznanci poput Pavla koji se nakon obraćenja nije bojao prijetnja, pa ni smrti. To je onaj isti Pavao »koji je prije za ljubav Židovima bacao kršćane u lance, poslije je zbog kršćana zbunjivao Židove koji su živjeli u Damasku«.⁹

Kao još jedan borac za istinu spominje se i papa Silvestar koji je krstio one koje je porazio. To je za Marulića sretan i pravi ishod borbe, a kao vrhunac zasluga ubraja Silvestru što je »Rimsko Carstvo podvrgao Kristu primivši cara Konstantina u krilo vjere«.¹⁰ Marulić nastoji pokazati kako je Kristov nauk životvoran, a ne smrtonosan. Nije usmjeren na smrt ni Židova ni Rimljana ni Grka, zapravo nikoga. Tko pred njim prizna poraz, pobjednik je. Drugim riječima, tko se odluči za Život unatoč svim zaprekama, dobit će život¹¹, makar i poginuo mučeničkom smrću.

Glede samih Židova, Marulić nije siguran bi li oni povjerovali Kristu kad bi zaista vjerovali Mojsiju te navodi tekst iz Ivanova evanđelja u kojemu se o tome

6 II. 6.

7 Usp. Dj 6, 8.

8 II. 7.

9 II. 7.

10 II. 7.

11 Usp. »K tebi će, sagnuti, dolaziti sinovi tvojih tlačitelja, pred noge ti padat koji te prezirahu.« Iz 60, 14.

govori.¹² Naime, Krista su Mojsije i proroci predskazivali, a neki ostaju još uvijek u iščekivanju, iako je Krist došao. Za Marulića je Krist rasvjetlitelj ljudske naravi, dovršitelj objave, te onda i Spasitelj.¹³ I u ovome poglavlju Marulić ne pokazuje nikakvo protivljenje Židovima kao Židovima, nego onaj »protiv« izražava njegovu žarku želju da i Židovi prihvate dovršenje Božje objave koja je započela u njih kao izabranome narodu, kao što se u njih rodio i Isus Krist, jedini spasitelj svijeta. Oni ostaju izabran ili odabran, odlikovan narod, ali bi trebali napredovati u spoznaji i prihvaćanju novih Božjih inicijativa. Marulić želi da prihvate ono što on drži najvećim i najboljim darom te ga ne bi htio zadržati samo za sebe, nego radije nastoji cijeli svijet uvjeriti u istinu koju je sam poznao, a pogotovo Židove preko kojih je taj dar i došao.

2.3 Drugi put »protiv pogana« (VIII. poglavlje)

U osmome poglavlju Marulić okreće »bojni red protiv gluposti pogana«. Naime, oni su zloduhe držali bogovima. Apostol Bartolomej je, veli, ušao u neki hram u Indiji, a »Aštartin je kip prestao davati odgovore i zanijemio«. ¹⁴ Pokazalo se, pripovijeda Marulić, da je u njemu bio zloduh koji je pred snagom apostolove molitve morao napustiti taj kip. Na to se obratio narod, a kralj Polemije se pokrstio, napustio kraljevstvo te »pođe za apostolom da bi se u siromaštvu klanjao Kristu — on koji se u bogatstvu i na vlasti klanjao đavlu«. ¹⁵

U Efezu se pak na molitvu apostola Ivana srušio drevni Dijanin hram i tako se vjera potvrdila čudesima. No kako ni to čudo nije bilo dovoljan dokaz ispravnosti Kristova nauka Aristidemu, prvosvećeniku Dijanina hrama, da iskuša Ivana pruži mu čašu otrova da ispije. On je to učinio i nije mu naškodilo. Osim toga, Ivan je i neke pogubljene vratio u život i to je konačno slomilo nevjeru Aristidema i drugih. Tako se križ pokazao kao sila Božja. ¹⁶

Mnogim drugim primjerima Marulić ističe kako je Kristov nauk jači od poganskih predaja i da sljedbenicima Kristovim ništa nije moglo naškoditi. Kad su pak bili tjerani da se poklone Jupiterovu kipu, on se raspao. Isto tako je anglijski biskup Augustin obratio cijelu Britaniju jer je s njime bila snaga Božja, tako da je i slijepac progledao na njegovu molitvu, a ne na molitve pogana svojim bogovima; »kao da kamenje može čuti molitve i kao da i sami nisu slijepi, a povrh toga i gluhi i nijemi«. ¹⁷ Kad je to puk vidio, obratio se na spasenje.

12 »Nemojte misliti da ću vas ja tužiti Ocu! Vas tuži Mojsije, u koga se uzdate. Jer, kad biste vjerovali Mojsiju, vjerovali biste i meni. On je, naime, o meni pisao. Ali ako ne vjerujete njegovim spisima, kako ćete vjerovati mojim riječima?« Iv 5, 46–47.

13 »Spasenja nema ni po jednom drugom, jer je pod nebom to jedino ime dano ljudima po kojem nam se treba spasiti.« Dj 4, 12.

14 II. 8.

15 II. 8.

16 Usp. »Bez sumnje, govor o križu ludost je za one koji propadaju, a za nas koji se spašavamo sila je Božja.« 1 Kor 1, 18.

17 II. 8.

Isto tako, Marulić želi pokazati kako je rimski narod svojoj vlasti podvrgao druge narode i nadaleko bio gospodarom, a hvalili su se »pogani Rimljani da su pokorili cio svijet i da su hrabrošću i jakošću bili uvijek ispred svih«,¹⁸ no ipak nisu mogli uništiti kršćane. Marulić konstatira: »Na sve se strane vršio mahnit i jeziv pokolj kršćana, ali bi se kadšto i oni koji su ih klali iznenada izmijenili i obraćali te, postajući već vjernici, radovali se da uđu među mučenike i sami kao mučenici. Tako je pogubljenje jednoga bilo uzrokom obraćenja mnogima«. ¹⁹ No Marulić drži da je još veće čudo kada se ljudi obrate »bez ikakva vidljivog čuda« te vjeruju »jednostavnim i golim riječima«, a napose da je čudo da su i »sami rimski carevi popustili napokon onima koje su bili odlučili uništiti. (...) I, gle, progoneći, mučeći i ubijajući bili su pobijedeni«. ²⁰ Naravno da kod Marulića taj poraz znači istinsku pobjedu ne samo nad svim bozima naroda, nego u prvom redu nad zabludom. ²¹

2.4 *Moć i nemoć vračeva (IX. poglavlje)*

U svom trudu da pokaže snagu kršćanskoga života i Kristove objave, nakon što je u devetom poglavlju Druge knjige *Institucije* pokazao nemoć vračeva i njihovih učenika te vračarskih sila kojima su se oni služili, Marulić se želi obračunati i s filozofima kako bi i oni uvidjeli da je »Božja ludost mudrija od ljudi, i Božja slabost jača od ljudi«. ²² Borba s vračevima je završila tako da se u njih pokazala »slabost i pohlepa, a u Kristova sluge jakosti i prezir novaca«. ²³ Naime, Šimun je uvidio da je čudesima slabiji od đakona Filipa, pa se pokrstio ne bi li ga dostigao, a Petru je ponudio i novac samo da mu dopusti da i on dijeli Duha Svetoga komu želi. Kaže se da je Šimun čarobnjak čak pred Neronom u Rimu pokazivao svoju snagu tako da je odletio u zrak. No kada je masa pomislila da je bog, on se, napušten od zlih duhova, srušio i poginuo. »A zavrijedio je zaista da tako pogine kako oni što ih je zaludio vradžbinskim čarolijama ne bi propali zbog svoje pogubne lakovjerno-
sti.« ²⁴ Petar i Pavao su navodno zapovjedili zlim dusima da ga ostave i tako je jadni vrač Šimun pao i propao, iako se nazivao »velikom silom Božjom«. Dakle poslo-
vica ima pravo: Tko se, nošen ohološću, visoko uzdiže, duboko pada.

Borba s vračevima završava ili njihovim obraćenjem ili pak njihovom propašću. »Tako je i učenik vrača Hermogena Fileta ušao u borbu s Jakovom Starijim oko vjere, no kad je bio pobijedjen, počeo je vjerovati i rekao svom učitelju kad se vratio: 'Otišao sam kao vrač a vraćam se kao kršćanin'.« ²⁵ Tada ga je Hermogen svo-
jom čarolijom tako prikovao da se nije mogao maknuti s mjesta, ali mu je onda apostol poslao svoj rupčić, i čim ga je ovaj dotaknuo, oslobodio se te se priklonio

18 II. 8.

19 II. 8.

20 II. 8.

21 Usp. Ps 96, 5.

22 1 Kor 1, 25.

23 II. 9.

24 II. 9.

25 II. 9.

Kristovim učenicima. Sada pak Hermogen opet zapovijeda zlim dusima da obojicu dovedu svezane, ali oni to nisu uspjeli; nisu im se mogli ni približiti jer su se sami doživjeli svezanima ognjenim lancima i nisu se mogli ni maknuti. Tada su im pak apostoli naredili da dovedu svezanoga Hermogena i oni su to učinili. On se pak obratio i bacio u oganj sve svoje čarolije i knjige o čarobnjačkoj vještini te se predao vjeri Kristovoj.

Tako je i Damašćanin Ciprijan najprije bio vrač i poganin, a poslije biskup i Kristov mučenik. Nakon što svojim čarolijama nije začarao djevicu Justinu tako da zavoli mladića Aglaja, shvatio je da treba napustiti zloduhe koji su bili nemoćni pred djevojkom koja je svoju čistoću branila križem. Pokrstivši se, Ciprijan je toliko »postigao svojom vjerom i svetošću da je zaslužio da bude unaprijeđen na biskupski položaj i okrunjen mučeništvom. Taj isti, dakle, koji kao vrač nije bio kadar ni na koji način pobijediti jednu ženu, lako je, postavši kršćanin, nadvladao silnička mučila.«²⁶

Tako su dakle završavali vračevi u devetome poglavlju, a što je s filozofima iz desetoga poglavlja druge knjige? Hoće li i njih zadesiti ista sudbina? Vidjet ćemo to nakon što promotrimo još jedan »protiv«, onaj koji se odnosi na krivovjerce.

2.5 O vjeri u Krista protiv krivovjeraca (XI. poglavlje)

Marulićev »protiv« je najoštrij i upravo protiv tvrdokornih krivovjeraca. Krivovjercima se ovdje drže oni koji poznaju Sveto pismo, a ne oni koji za njega nisu nikada i nikako čuli. O potonjima se, naime, govori kao o poganima. Ovi i nisu toliko krivi, pa je Marulić u svojim prosudbama o njima puno blaži nego u poglavlju protiv krivovjeraca. Krivovjerci su, naime, »pokušali potkopati Sveto pismo, iskriviti njegov smisao, okaljati istinu i uvesti sljedbe koje sadržavaju najbezbožniju zabludu i najpogubnije učenje«.²⁷ Tako je, prema Maruliću, nastradao i Arije. Njega je »osudio i Bog svojim sudom« da umre od nagle i teške bolesti, a već ga je prije osudio prvi Nikejski sabor.

No u Marulićevu pisanju ima i naglih obraćenja, napose na hrabro propovijedanje i svjedočenje Ivana Zlatoustoga, kojega je Bog čuvao od vojskovođe koji je u njegovoj biskupiji htio uspostaviti arijevsku crkvu. Taj vojskovođa, Gaina, kad je Zlatousti došao k njemu kao izaslanik, zamoli oprostjenje te »vрати plijen, ukloni vojsku i brzo se povuče te je potom tako išao na ruku kršćanima kao što je prije išao na ruku bezbožnosti i krivovjerstvu arijevskom«.²⁸ Neki su se arijevcima obraćali kada su vidjeli čudesa, »ali čudesna je, zaista, bila tvrdoglavost nekih koji se nisu htjeli obratiti ni kada su vidjeli čudesa«,²⁹ kaže Marulić.

Bilo je i onih koji nisu tražili čudesa, nego su samo otvorene duše slušali propovijed, kao što je činio sveti Augustin. »Samo je slušanjem spoznao istinu i iz

26 II. 9.

27 II. 11.

28 II. 11.

29 II. 11.

mraka došao na svjetlo.«³⁰ Nakon obraćenja nitko nije tako argumentirano napadao manihejsku sljedbu kojoj je prije pripadao.³¹

I u ovome je poglavlju Maruliću veoma stalo do toga da se potvrdi ispravnost katoličke vjere te da se obrate oni koji je još nisu upoznali, a napose oni koji su zabludjeli. Ako bismo govorili iz današnje perspektive, mogli bismo kazati da tu ima ekumenizma, ali se on razumijevao drukčije. Budući da je u ona doba u velikoj duhovnoj opasnosti, vjerojatno više nego danas, bio onaj koji se družio s nevjernicima, bilo koje vrste, ponekad je jedini način mirna života bio izbjegavati ih i ne družiti se s njima. Isto tako ni nauk Crkve nije bio tako jasno definiran i široko poznat kao danas te je običnu čovjeku bilo otežano izabrati u što će zaista vjerovati. Danas su pozicije više iskristalizirane pa se i dijalog može lakše voditi, čuvajući vlastito uvjerenje i istodobno poštujući tuđe.

Otežavanju dijaloga u vremenu iz kojeg Marulić uzima primjere pridonosili su upravo i ovi navedeni. Naime, argumenti su bili većinom čuda, a ne toliko racionalni razlozi. Kako je čudo teško ustanoviti i odrediti, nadamo se da će dijalog u pojmovima imati sve veću šansu. Doduše, i pojmovi mogu napustiti iskustvo života po istinskoj vjeri i moralnim zakonima, pa postati beživotne konstrukcije o kojima i nije teško dijalogizirati, jer takvi postaju egzistencijalno nerelevantni. Naravno, ta okolnost otežava istinski dijalog s druge strane.

Svakako, iz Marulićeva nastojanja proviruje nada da će ljudi, što budu svjesniji poteškoća oko dijaloga, manje izbjegavati druge, te da se neće okretati jedni od drugih kada se slučajno susretnu ili pak zaobilaziti u velikim krugovima tako da im se putovi ne bi usmjerili u istome pravcu.

No, recimo sportskim rječnikom, Marulić uvijek »navija« za obraćenje krivovjeraca, a ne za njihovo kažnjavanje od strane kršćana, a u Božje se račune ne miješa kada ih on, po ljudskome shvaćanju, kazni teškom kaznom. To mu je samo znak da nisu bili u pravu. Dakle, taj »protiv« nije ni ovdje upravljen protiv ljudi, nego protiv krivog nauka i neistine. Znakovi Božje moći i čudesa imaju ulogu da neodlučnima i kolebljivima pomognu krenuti pravim putem. Tvrdokornima pogotovo ništa ne može pomoći. Oni obično ostaju takvi kakvi su bili — kruti i nepopustljivi.

2.6 *Moć i nemoć filozofa (X. poglavlje)*

U desetome poglavlju druge knjige *De fide Christi contra philosophos (O vjeri u Krista — protiv filozofa)* naznačuje se da nasuprot filozofske mudrosti stoji vjera u Krista. No nije otprve jasno što znači taj *contra philosophos*. Čini se da treba razmotriti četiri primjera koji se iznose u tome kratkom poglavlju da bi se pokušalo dokučiti značenje toga *contra*. Znači li ono *protiv*, ili možda *ususret*?

30 II. 11.

31 Usp. II. 11. »Riječju, onu istu sljedbu koju je on napustio, nitko nije poslije jače napadao, nitko oštrije progonio. Najopakija je bezbožnost propala probodena strijelama pobijanja onoga čijim se zaštitništvom smatrala sigurna.«

Doduše, već prva riječ u tekstu želi nam razotkriti nakanu pisca, iako ne do kraja razrađenu. Kaže: »Podjarmivši vračeve, produžimo sada u sukob s filozofima kako bi i oni naučili da je 'Božja ludost mudrija od ljudi, i Božja slabost jača od ljudi'«. ³²

Naš pisac želi filozofe poslati pod jaram ³³ na taj način da se s njima ogleda te ih pobije, ali ne kao što tužitelji ubiše Sokrata, nego kao što Sokrat većom mudrošću i istinom pobija sofiste; a s obzirom da je ovdje riječ o najvećoj mudrosti — pobija ih Božjom istinom koja na kraju ne donosi poraz, nego pobjedu obojici protivnika ili suparnika ³⁴; naravno, ukoliko je prihvate.

2.6.1 Čudo i filozofija

U prvome dijelu spomenutoga teksta Marulić iznosi kako je Dionizija Areopagit slušao propovijed svetoga Pavla na trgu u Ateni. Tu su s njim zapodjenuli razgovor neki »epikurejski i stoički mudraci« koji su ga zvali brbljavcem, a drugi su ga optuživali da naviješta tuđe bogove. Odveli su Pavla na Areopag i zamolili ga da im rastumači taj novi nauk koji propovijeda. Kazali su: »Čudnim nam tvrdnjama puniš uši. Zato bismo željeli znati što to znači.« ³⁵ Tada je Pavao, stavši posred Areopaga, održao onaj glasoviti govor koji se nalazi zapisan u *Djelima apostolskim*:

»Atenjani! U svemu ste, vidim, nekako veoma bogoljubni. Doista, prolazeći i promatrajući vaše svetinje nadoh i žrtvenik s natpisom: *Nepoznatom Bogu*. Što dakle ne poznajete, a štujete, to vam ja navješćujem. Bog koji stvori svijet i sve na njemu, on, neba i zemlje Gospodar, ne prebiva u rukotvorenim hramovima; i ne poslužuju ga ljudske ruke, kao da bi što trebao, on koji svima daje život, dah i — sve. Od jednoga sazda cijeli ljudski rod da prebiva po svem licu zemlje; ustanovi određena vremena i međe prebivanja njihova da traže Boga, ne bi li ga kako napolipali i našli. Ta nije daleko ni od koga od nas. U njemu doista živimo, mičemo se i jesmo, kao što i neki od vaših pjesnika rekoše: *Njegov smo čak i rod! Ako smo dakle rod Božji, ne smijemo smatrati da je božanstvo slično zlatu, srebru ili kameanu, liku isklesanu umijećem i maštom ljudskom. I ne obazirući se na vremena neznanja, nutka sada Bog ljude da se svi i posvuda obrate jer ustanovi Dan u koji će suditi svijetu po pravdi, po Čovjeku kojega odredi, pred svima ovjerovi uskrisivši ga od mrtvih.*« ³⁶

Tu je završio Pavlov govor, a oni »kad čuše 'uskrsnuće od mrtvih', jedni se stadoše rugati, a drugi rekoše: 'Još ćemo te o tom slušati!' Tako se Pavao povuče od

32 II. 10.

33 Pod jaram poslati latinski je »subjugo« 1.

34 Zato se on želi baviti s filozofima te nastaviti istim smjerom kao i u prijašnjem poglavlju te se s njima sastati, ogledati i ako treba prepirati.

35 Dj 17, 20.

36 To je glasoviti Pavlov govor pred Areopagom, a nalazi se u *Djelima apostolskim* 17, 22–31.

njih. Neki ipak prionuše uza nj i povjerovaše; među njima i Dionizije Areopagit, neka žena imenom Damara i drugi s njima.«³⁷

O tome je Dioniziju riječ u Marulića. Taj čovjek je još uvijek dvojio bi li prihvatio što Pavao kaže ili ne, te je od njega htio dobiti znak, a ne dijalektičku raspravu. Nije mu bila dovoljna riječ i mudrost, nego je više držao do znakova kako bi vidio da je nauk ispravan. Rekao je Pavlu, pripovijeda Marulić, da će pokloniti vjeru njegovim riječima ako slijepcu koji je ondje slučajno bio nazočan vrati vid, naravno, zazvavši Krista. Da bi čudo bilo što uvjerljivije te da se ne bi posumnjalo da je to Pavao izveo nekim vračarskim umijećem (*magico carmine* ili basmom), Pavao nudi Dioniziju da on sam pride i zapovjedi slijepcu da u ime Gospodina Isusa Krista progleda. »I čim je on to s uspjehom izvršio, smjesta napusti areopag, pa pođe za apostolom i počeo sam poganima propovijedati Krista. To je pak činio s tolikom ustrajnošću da se nimalo nije bojao okrutnih silnika...«³⁸

Što je obratilo Dionizija? Mogli bismo reći da je prevagnuo vidljiv znak naspram riječi, djelo naspram misli, čudo naspram redovitosti, konkretno naspram apstraktnog, pojedinačno naspram općeg, zapovjedalačka snaga naspram promatralačke vještine, entifikativno naspram asimilativnog gledanja, cjelovitost naspram djelomičnosti.

Ako filozofija započinje čuđenjem, onda se valja čuditi svakome čudu, jer filozofovu promatranju ništa ne bi trebalo izmicati — pogotovo se ne bi smjelo svojevrijedno isključivati. Tako je filozofija kao težnja prema mudrosti zapravo otvorena novostima — a poznato je da »nijedan Atenjanin ni doseljeni stranac ni na što drugo ne trati vrijeme nego na pripovijedanje i slušanje novosti.«³⁹

Doduše, nije otprve jasno što se smije priznati kao istinska novost i koji su pravi kriteriji za to. To pitanje također pripada filozofiji.

2.6.2 Nesigurnost filozofa

Kao drugi primjer u *obračunu* s filozofima Marulić navodi Bazilija Velikog (329–379) koji je bio izobražen u plemenitim vještinama (skupni naziv za filozofiju, govornišтво i pjesništvo), a imao je poteškoća sa sučeljenim mišljenjima filozofa (takozvane nove akademije, probabilizam) da ništa nije sigurno. Napustivši Atenu, u Egiptu je istražio smisao *nostrae philosophiae*, tj. Kristova nauka, i počeo vjerovati. Vrativši se odanle, pripovijeda dalje Marulić, Bazilije je »nadvisio svoga učitelja Eubula raspravljajući o načelima istinske mudrosti (*de ratione verae sapientiae*) te ga obratio štovanju Gospodina, Boga našega.«⁴⁰

Zaključak glasi: »Bazilije je, dakle, našao u Crkvi što nije mogao naći u akademiji i svoje je učenike učio onomu što nije naučio od svoga učitelja«⁴¹ (misli se na

37 Dj 17, 32–34.

38 II. 10.

39 Dj 17, 21.

40 II. 10.

41 II. 10.

Eubula). Priča dalje kaže da su i učenik i učitelj bili obasjani svjetlošću dok ih je krstio biskup Maksimin u Jeruzalemu. To hoće reći, kaže Marulić, »da su prije zbog nepoznavanja istine bili u mraku«. ⁴²

Ovdje se zapravo ističe ona iskonska nezasićenost *filozofskog erosa* koji nikada ne dolazi do sigurnosti u pravoj, istinskoj i savršenoj mudrosti, nego nezadovoljan, traži dalje. No taj *eros* nije ni siguran da je na pravom putu. Doduše, ni nova mudrost koju su Eubul i Bazilije našli također nije okončana tako da se ne bi imalo što istraživati. Za njih je ona novi izazov i mogućnost — otvor prema istinskoj mudrosti, a nikako njegovo začepljenje. Tajna zbilje i dalje ostaje i nedokučiva je, neizreciva, nezahvatljiva i neshvatljiva (ne može se *comprehendere*), ali i toliko je blizu da je ne možemo posve promašiti. Naime, upravo joj njezina neizmijerna različitost omogućuje da bude prisutna, posve nepomiješana s onim koji je traži — a ne bi je ni tražio da je nekako ne poznaje.

Tako nam se ono naravno povjerenje u zbilju i religiozna vjera dopunjavaju, a nikako ne isključuju, niti jedna drugu sakati, nego se uzajamno pojačavaju — kako one, tako i tajne koje ih izazivaju jače svijetle.

2.6.3 *Filozofija i autoritet*

Treći primjer govori o tome kako je car Konstantin (285–337) upriličio raspravu između predstavnika nove ili kršćanske vjere i filozofa koji su osuđivali cara što takvo nešto dopušta. Oni su trebali, kako Marulić kaže, »u borbi mišljenja« raspraviti tu stvar, »pa da se za onima koji iznesu vjerojatnije razloge (*qui probabiliora in medium attulerint*) povedu svi ostali kao za svojim učiteljima«. ⁴³ To se dogodilo u Bizantu.

Ovaj primjer je različit od druga tri, napose po tome što se ističe da je bio nazočan »biskup Aleksandar koji se, doduše nije dovoljno razumio u svjetsku mudrost, ali se isticao svetošću života«. ⁴⁴ U drugim primjerima su se i obratitelji i obraćenici razumjeli u tu mudrost. Zbog toga ovdje više dolazi do izražaja autoritet nego ostali razlozi, ili bolje rečeno, dolazi na vidjelo razlog autoriteta koji je temeljen na konkretnome primjeru života, a ne na dijalektičkoj i retoričkoj vještini.

Tu se dogodilo (*ex auctoritate*) čudo da je biskup u ime Kristovo naredio filozofu da šuti, a on je zanijemio. »I kako taj, kao da je ostao bez jezika, nije mogao ni riječi prozboriti, pruži ruku Aleksandru priznajući se pobijedenim.« ⁴⁵ Za filozofa biskup sigurno nije bio autoritet po svojoj službi u kršćanstvu, jer su filozofi okrivljavali Konstantina da je grijeh dopuštati novu vjeru.

Čime je biskup impresionirao filozofa? Vjerojatno cjelovitošću i jedinstvom svoga mišljenja i življenja, vjerovanja i djelovanja. Dakle, slabije je mišljenje od

42 II. 10.

43 II. 10.

44 II. 10.

45 II. 10.

cjeline. Dokle god se misliti i biti razlikuju, i dokle god djelovanje i mišljenje nisu istovjetni, misao je slabija. Ne kaže li se da je biskup bio veoma pobožan? Znači da je živio ono što je doživljavao da je Božje. Zato je i smeo filozofa. Da nije bio jako pobožan, a kako nije bio učen, filozof bi ga zacijelo posve izigrao, izvrgao ruglu i, naravno, pobijedio.

2.6.4 Rasprava vjernice i pedeset filozofa

U četvrtome primjeru riječ je o tome kako je car Maksencije tjerao kršćane da žrtvuju njegovim bogovima, a svetu Katarinu, djevicu, želio je sačuvati da ne bi »izuzetnu ljepotu njezina tijela« nagrdio mučilima. U tu svrhu je sazvaio pedeset najmudrijih ljudi onoga kraja koji su trebali napadati Katarinu, a ona im je trebala odgovarati ako bi mogla. »Kažu da je ona tako odgovarala da ih je sve zapanjila i na koncu privela k vjeri.«⁴⁶ Dalje Marulić tvrdi: »Jedna je jedina djevica dakle, službenica Kristova pobijedila u raspravi one što ih cijela Platonova akademija ne bi bila mogla pobijediti.«⁴⁷ Nije ona njih, međutim, pobijedila samo riječima, tako da bi oni otišli posramljeni što nisu bili dovoljno vješti u dijalektici, nego su pristali uz Katarinin nauk tako odrješito i potpuno da su i sami bili spremniji izgubiti život za taj novi nauk, nego se usprotiviti istini koju su spoznali.

Katarinina vještina, iako se ona izvrsno služila i govorništvo te je dobro poznavala filozofiju i teologiju, bila je potkrijepljena jedinstvom života i uvjerenja. Tu su se sastali učenost i vještina te vjera i život. Izgleda da nam Marulić želi poručiti da toj cjelovitosti mudraci nisu mogli odoljeti jer su zaista bili istinski tražitelji cjelovite mudrosti, a ne nekakve svadalice kojima nije bilo stalo do istine, nego do eventualne pobjede nad sugovornikom.

3. Zaključno razmišljanje: filozofija kao ljudsko nastojanje

Budući da je filozofija ljudsko nastojanje oko spoznaje tajne sveukupne zbilje, ona je toliko moćna koliko su moćne čovjekove naravne spoznajne mogućnosti, kao i njegova sposobnost zaključivanja iz onoga neposredno spoznatog, bilo apriorno, bilo iskustveno danog, bilo u suradnji i posredovanju jednoga i drugoga te spremnosti prihvaćanja spoznate istine. Zbivanje i cjelina ljudske spoznaje nisu nikako dani bez ikakva napora i učenja — ne samo novih sadržaja o bićima, nego i uvjeta mogućnosti spoznavanja od strane poznavaoaca.

Budući da ljudska spoznaja može napredovati i neprestano napreduje, ona time pokazuje ne samo da je nezavršena nego istodobno i da je nesavršena. Isto tako, budući da od ograničene spoznaje ne može biti puta do posve savršene, filozofija, kao težnja prema znanju i mudrosti, uvijek mora ostati na putu prema sebi samoj ukoliko želi biti na putu spoznaje svega ostalog. Filozofija je prikupljanje i sabiranje onoga još nesabranog, ali i ono sabrano je uvijek u odnosu prema onom

46 II, 10.

47 II, 10.

što se ne da popredmetiti niti dopušta da njime potpuno ovladamo, nego se tek u otvorenosti prema njemu uopće zbiva napredovanje prema višem stupnju samospoznaje i sigurnosti da smo postali više ono što sve može staviti u pitanje.

U bivanju i »sebe–upitnosti« zbiva se naše egzistencija, koja, protežući se i napinjući, zna za sebe. Ona zna za sebe kao za ono nenužno što je uvijek vapaj za nužnim. Naznaka je nedostatka onoga što je uvijek prisutno. Prisutnost odsutnosti i odsutnost prisutnosti daju živost i ugroženost postojanja, kao što i zaborav odsutnosti pretvara prisutnost u zaborav same sebe. Čovjekovo neprestano sebeuspostavljanje daje mu kontinuitet bivstvovanja, kao što mu i nepotpunost uzrokuje doživljaj bestemeljnosti koji uključuje upravo težnju za temeljem, jer mu se pričinja da je bez onoga što bi morao imati.

Ako se takvomu biću pojavi novo svjetlo iz nadnaravne objave, nikako ne znači da je ono završilo svoj spoznajni put. To novo je upravo novi poticaj otvaranju beskrajnome bogatstvu za kojim ograničeno, spoznajom svoje ograničenosti, od uvijek traga. Tako religiozan čovjek ne smije dopustiti da bi na bilo koji način bio već podmiren u svome spoznavanju, te tako zatečen kao zatucano biće koje ne bi bilo sposobno otvoriti se za beskraj kojim nikada nije obvladalo. Religioznom se ono beskrajno samo naznačilo pod novim vidikom i to vidikom konkretnosti doživljaja koji ga još žešće potiče na cjelovitije, potpunije i svestranije istraživanje.

A glede onoga biskupa koji se nije razumio u svjetovnu mudrost, može se reći da u njoj nije prepoznao dovoljno jasno tematiziranje neposrednosti bezuvjetne moralne obligacije, kao ni kategoričkoga imperativa koji ne bi bio puka razumska određenost, nego na kraju krajeva utemeljenost u onome koji ima beskrajnu zapovjedalačku moć. I tu se suprostavilo dvoje: biskup koji je bio jako pobožan i filozof koji možda i nije bio dovoljno pravedan prema pobožnosti, vjerojatno zbog same činjenice da on ono konkretno pobožno biće nije mogao zadovoljiti svojim apstraktnim i općim pojmovima, koji su možda apstrahirani od nekoga koji nije tako pobožan kao opisani biskup. Teoretsko i praktično su se sastali, a u ovome slučaju donekle i pomirili.

Tako Marulićev *contra philosophos* nikako ne znači ubijanje filozofije, a pogotovo ne filozofa, nego je poziva na šutnju u kojoj će dopustiti da tajna dođe do riječi, pa makar i preko religije. U tome smislu valja podjarmiti, ili bolje rečeno upregnuti filozofa da bi ljudske mogućnosti što jače došle do izričaja. U tome pozitivnom smislu može se tumačiti ona izreka da je filozofija službenica (*ancilla*) jer čovjeku, pa i religioznom, pomaže da bude više čovjek.

*THE POWER AND POWERLESSNESS OF THE PHILOSOPHER IN
MARKO MARULIĆ'S INSTITUTIONE*

Nikola Stanković

Summary

In this essay the author examines what the expression contra philosophos (against the philosopher) might signify in the works of Marulić, since he seems to be adamant in his claim that he is against no man, but is in fact himself a philosopher as well as a great and acknowledged humanist. Thus the author studies the meaning of the concept contra in other contexts as well, for example as against pagans, against Jews, against soothsayers, against heretics, and he comes to the conclusion that Marulić's primary aim is to enter into a discussion with all of these on the truth which sets man free and enslaves no man. He who chooses falsehood shall fall to ruin, but he who allows himself to be conquered by the truth of authentic wisdom shall be the victor.